

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на Димитриос Петрос Кукуларис

на тема „The Philosophy of Measure and the Mean in Plato and Aristotle” по професионално направление 2.3. Философия /Философия с преподаване на английски език/

от доц. д-р Силвия Серафимова, ИИОЗ, Българска академия на науките

Дисертационният труд се състои от 204 стр., включвайки увод и четири глави, последната от които изпълнява функцията и на заключение. Библиографията съдържа над 130 заглавия, от които преобладават източниците на английски език, в допълнение са посочени пет заглавия на френски и две на немски език.

Като основна цел на дисертационния труд Кукуларис посочва провеждането на методологическо изследване на връзките между Аристотеловата теория за средината и Платоновото разбиране за мярата. Докторантът предпоставя обособяването на три методологически нива на анализ, запълващи три концептуални „празнини“ (gaps) (стр. 14-15), които биха довели до преодоляването на липсата на задълбочен анализ на връзката между гореспоменатите теории.

В *първата глава* от дисертацията Кукуларис си поставя за цел да предложи детайлна интерпретация на Платоновото разбиране за изкуството за измерване, фокусирайки се основно върху 283c-285c от диалога *Държавникът*, който е определен като ключов за „формулирането на продуктивен контраст“ (стр. 15) с Аристотеловата теория за средината.

Позовавайки се на интерпретацията на К. Сеър, Кукуларис анализира някои от основните тълкувания на изкуството за измерване така, както са изложени в 283c-285c (първи раздел), фокусирайки се върху три формулировки, а именно – какво означава първата „загадъчна“ (стр. 24) дефиниция на измерването, как мярата и измерването са свързани с уменията, респективно - как изкуството на математиката се отнася до изкуството на измерване (втори раздел). Кукуларис определя първия вид изкуство в контекста на взаимовръзката между голямо и малко, докато вторият е дефиниран по отношение на „това, което е необходимо за пораждането“ (трети раздел).

Още в рамките на първата глава прави впечатление обвързването на категориалния прочит от страна на Кукуларис с детайлния анализ на съответните термини на старогръцки език, което проличава не само при коментарите на емблематични философски пасажи, но и при провеждането на не толкова популярни интерпретационни паралели. Интерес предизвиква анализът на Кукуларис относно твърдението на Сеър, че Аристотеловата концепция за „голямото и малкото“ е повлияна от Платоновото разбиране така, както е изложено в третата формулировка на втория тип изкуство за измерване.

Необходимостта от въвеждането на подобен комплексен подход ясно проличава и при интерпретацията на ключовата дефиниция на втория тип изкуство за измерване, формулирана в *Държавникът* (283c8-9), а именно – дефиницията „според неотменимата същност на сътворяването“ (в българския превод на *Държавникът*: „според принципа на сътворяването“, който във *Филеб* е наречен „крайно“ (26d), „мярка“ и „симетрия“ (64e),

стр. 612, бел. 48). При анализа на тази сложна формулировка Кукуларис удачно обръща внимание върху наличието на категориална разлика между необходима мяра (due measure) и дефиницията: „това, което придобива битие е такова, каквото е по необходимост“ (стр. 35).

Докторантът прави аргументираното заключение, че дистинкцията между първото и второто изкуство на измерване не може да бъде разглеждана като разграничение между ненормативно и нормативно оразмеряване, доколкото става въпрос за различни измерения на процеса на нормализация.

Във *втората глава* от дисертацията Кукуларис си поставя за цел да анализира как онтологическият аргумент (23c-27c) и аргументът за Благото (65a-66a) в диалога *Филеб* дообогатяват дебата за мярата, позволявайки да се прояснят някои от идеите, представени в *Държавникът*. Изложението на главата започва с анализ на т. нар. четиристепенна онтология (the fourfold ontology) (четирите вида на съществуващото - в бълг. превод на *Филеб*) по отношение на мярата, включваща безкрайното, крайното, диалектичката връзка между крайно и безкрайно и причината за формирането на подобна взаимовръзка.

В тази глава съществено място е отделено и на релацията между мярата и Благото. Първият аспект е свързан с дискусията за желанието, познанието и доброто, а именно – с размишленията как красотата, пропозицията (симетрията) (συμμετρία) и истината са факторите, определящи доброто за човека като благо. Кукуларис отбелязва, че в следашите параграфи Сократ не говори за пропорция (симетрия), а за необходима мяра. Вторият аспект се отнася до причините, по силата на които съответстващата мяра превръща нещо в добро, а именно – самият характер на необходимата мяра е това, което причинява нещата да бъдат добри. В този контекст Кукуларис откроява две функции на мярата, а именно – функцията ѝ да придава идентичност и аксиологическата ѝ функция. Докторантът прави уточнението, че във функцията ѝ да придава идентичност, мярата прави възможно нещата да бъдат такива, каквито са и така се превръща в критерий за тяхното създаване. От друга страна, аксиологическата ѝ функция прояснява как мярата е свързана със свършенството, доколкото оценъчният характер на оразмеряването показва дали въпросното нещо е добро или лошо по отношение на други неща от същия вид.

На свой ред *третата глава* на дисертационния труд е посветена на Аристотеловата концепция за средината, като Кукуларис си поставя за цел първоначално да изложи своята интерпретация (първи раздел), а впоследствие – аналитично да представи критическите коментари за нея като се открият техните проблематични философски основания (втори раздел). Познавайки се предимно на *Никомахова* и *Евдемова етика*, докторантът въвежда Аристотеловата теория за средината, разглеждайки как добродетелите се явяват средина между две крайности („злини“ в бълг. превод на *Никомахова етика*, кн. II) – между излишък и недостиг. Кукуларис прави важното уточнение, че в *Никомахова етика* Аристотел акцентира върху следните взаимодопълващи се разбирания за средина по отношение на добродетелите, а именно – средината (μεσότης) като добро и средината (μεσότης) като умереност в страстите и действията (в бълг. превод – дейностите/постъпките), които водят до благоразумие.

Изследвайки генезиса на двете разбирания за средина в сравнителен план, докторантът си поставя за цел да проследи ролята на средината като определяща взаимовръзката между действие, удоволствие и страдание. Анализирайки отделни пасажи от *Евдемова етика*, Кукуларис се фокусира върху Аристотеловото определение за добродетелта като предразположение, по силата на което хората обикновено се ориентират към най-добрите действия, като под добро се разбира това, което е в съответствие с правилното основание и което хората приемат за средина между излишък и недостиг. Ето защо добродетелта се разглежда като състояние на „средина“ спрямо всеки един индивид, отнасяйки се до постигането на определена умереност/„средина“ в удоволствията и страданията. Кукуларис уточнява, че остава неясно защо умереността в реалния живот е възприета като „средина“ спрямо удоволствията и страданията, респективно – защо въпросната умереност дава възможност за разбирането на връзката между страст и действие, както и на тяхната средина. От гледна точка на една онтологическа спекулация, вероятно би могъл да бъде поставен въпросът защо именно умереността, а не някое друго състояние не е определено за „средина“. В етически план убедително обяснение може да бъде намерено чрез изследване на ролята на т.нар. от Аристотел етически и дианоетически добродетели, които докторантът не коментира в своето изследване.

Детайлният анализ на ролята на средината като умереност в страстите е използван и като въвеждаща илюстрация за несъстоятелността на негативните оценки по повод на Аристотеловата концепция, най-радикалните от които са формулирани от Р. Хърстхаус. Кукуларис отбелязва, че въпросните коментари са несъстоятелни в две отношения – когато се основават на изопачено разбиране на идеята за средина или когато се основават не на „обяснителни провали“, а на философски такива.

Несъмнено, една от най-дискусионните критически ревизии е свързана с отнасянето на Аристотеловата теория за средината към т.нар. доктрина за параметрите (the Multi-Parameter View, MPV) (стр. 120). Въпросната доктрина гласи, че усвояването на Аристотеловата концепция за умереността в страстите предполага, че за да може страстта и действието да придобият значение, човек първо трябва да постигне „средина“ във всяка една концептуална рамка (framework), която има отношение към съответния интензитет и действие (Там). Кукуларис оборва хипотезата, че Аристотеловата концепция обуславя легитимирането на доктрината за параметрите и подчертава, че дефинирайки изпитването на страст в правилното време, спрямо правилните обекти, правилните хора, правилната цел и по правилния начин (*NE* II.6 1106b21-22), Аристотел никъде не говори за съществуването на средина по отношение на всеки един от зададените „параметри“. Той обръща внимание върху факта, че според Аристотел „средина“, излишък или недостиг съществуват по-скоро спрямо силата или степенуването на конкретна страст, като нейният интензитет се определя като подходящ или неподходящ съобразно разнообразните компоненти, към които се отнася (време, хора, начин, цел и т.н.).

В рамките на тази дискусия ключово място заема анализът на Кукуларис относно критическите аргументи на Хърстхаус. Докторантът отбелязва, че остава неясно дали Хърстхаус всъщност приема, че Аристотеловата концепция за средината може да бъде разглеждана от перспективата на доктрината за параметрите. Анализирайки генезиса на

противоречията, възникващи от теорията на Хърстхаус, Кукуларис прави заключението, че нейната критика представя в изопачен вид Аристотеловата теория за средината. Подобна критическа рефлексия би била основателна само ако доктрината за параметрите бъде обвързана „със странния възглед“, че изпитването на страст по отношение на правилните обекти е еквивалентно на изпитването на страст към правилния брой обекти.

Четвъртата глава в дисертацията изпълнява функцията и на заключение, като основната цел е да се очертаят методологическата приемственост и различия между теорията на Аристотел за средината и Платоновото разбиране за мярата от гледна точка на четири нива на съпоставка, а именно – извеждане на основанията за нормативността на мярата и средината, открояване на техните епистемологически измерения, провеждане на генеалогически анализ, проясняващ предпоставките за подобна съпоставка, респективно – акцентирание върху етическите аспекти, свързани с разглеждането на мярата и средината като абсолютни или относителни норми.

Първото тематично ниво се отнася до проучването на нормативния характер на взаимовръзките между мяра и средина. Според Кукуларис усвояването на Платоновата перспектива предполага търсене на отговор на въпроса защо нещата трябва да съответстват на мярата, докато Аристотеловият прочит е формулиран през призмата на питането защо интересите и действията трябва да съответстват на средината.

Изпълнявайки функцията на заключение, четвъртата глава би могла успешно да бъде фокусирана само върху съпоставителния анализ, тъй като в предишните глави Кукуларис достатъчно подробно и аналитично представя Платоновата и Аристотеловата теория. Анализът би могъл да започне от параграфа, посветен на въпроса в каква степен доброто изпълнява предикативна функция (predicative adjective). Кукуларис удачно отбелязва значимостта на подобен подход, който се открива предимно в *Държавата*, съответно – прави важното уточнение, че подобна линия на анализ се „вписва добре с нормативния метод за разбиране на неговия [Платоновия] трансцендентализъм“ (стр. 136). В този контекст обаче липсват каквито и да било препратки към т.нар. Платонов морален реализъм (Plato's moral realism), който е от особена важност при разглеждане на нормативните импликации на Платоновата теория за доброто – особено, когато е заявена амбицията за провеждането на метаетически анализ.

По отношение на нормативния характер на средината в Аристотеловата теория, Кукуларис си поставя за цел да изследва защо според Аристотел средината се явява „приложима норма“ за нашите страсти, както и какви са общите основания да се твърди, че съществува норма за въпросните страсти (стр. 140). Разглеждането на средината като норма е определено от докторанта като произтичащо от природата на страстите и връзката им с щастието. Кукуларис стига до заключението, че умереността е „деривативна норма за Аристотел“, подобно на благонадеждността за кантианците (стр. 144).

Когато обаче се говори за тази част на душата в теорията на Аристотел, която е разгледана от докторанта като определяща правотата на твърдението, че „норма, задължаваща ни да бъдем щастливи, ни задължава да изпитваме страсти по морален начин“ (Там), трябва

отново да се споменат и критериите, определящи благоразумния живот като достоен живот, а именно - ролята на етическите и дианоетическите добродетели.

На свой ред, *второто тематично ниво* е свързано с анализиране ролята на мярата и средината като обекти на познанието. В контекста на Платоновото разграничение между познание (ἐπιστήμη) и мнение (δόξα), респективно – анализирайки какво Платон разбира под определението, че нещо (в действителност) „е“ (стр. 150-151), Кукуларис стига до заключението, че мярата във *Филеб* изпълнява еквивалентна епистемологическа функция с функцията на идеите в *Държавата* (стр. 156).

По отношение на Аристотел, Кукуларис отбелязва, че той никога не поставя конкретно проблема дали средината е разбираема. Докторантът приема, че реконструирането на подобна концепция е възможно.

На макрометодологическо ниво Кукуларис определя Платон като „генералист“ (generalist), който приема, че мярата е познаваема, респективно – че знанието за морала е възможно, докато Аристотел е характеризирани като „партикуларист“ (particularist), който вярва, че умереността е „мистична“ и че конкретното познание за това какво е подходящо да се прави или да се чувства е недостижимо (стр. 172). Приведените определения биха могли да бъдат използвани предимно като работни дефиниции за извеждане на по-прецизни методологически определения така, както те се употребяват в различните направления на метаetikата (доколкото т.нар. морален релативизъм има отношение предимно към едно от двете основни направления в метаetikата, а именно – към нон-когнитивизма), и най-вече в контекста на основанията за определяне на Аристотел като основоположник на нормативната етика (virtue ethics). Подобно прецизиране би осветлило въпроса дали изборът на метаetически анализ е достатъчно удачен избор в случая в Аристотеловата концепция за средината.

Докторантът стига до заключението, че макар и Платон, и Аристотел да апелират за придържане към мярата и средината, техните подходи са коренно различни. Докато за Платон целта е постигането на „един неконкретен идеал, концентриращ нашите усилия върху максималното възможно приближение“, за Аристотел фокусът е поставен върху едновременното избягване на излишъка и недостига (стр. 178).

На свой ред *четвъртото тематично ниво* на съпоставка, свързано с определянето на Платон и Аристотел съответно като „абсолютист“ и „релативист“, също поражда някои методологически въпроси. Например, според Кукуларис „основната интенция в метаetikата е да определи дали etikата е релативна или абсолютна“ (стр. 179) - дефиниция, която превратно представя един от основните критерии в сферата на метаetikата, а именно – дали моралните съждения, а не etikата като такава, могат да бъдат разглеждани като истинни или неистинни, т.е. като отнасящи се или не-съотнасящи се до морални факти. Съответно - пояснението на Кукуларис, свързано с моралния релативизъм, се отнася отново, в някаква степен, единствено до т.нар. нон-когнитивизъм.

Прилагането на разграничението „абсолютист-релативист“ по отношение на Платон и Аристотел поражда сериозни затруднения и при интерпретацията на Аристотеловата теория, най-вече по отношение на това как да разбираме твърдението, че „Аристотел

интегрира определени характеристики на релативизма в своята концепция...“ (стр. 180). Дори и да приемем, че не съществува „средина“, която да бъде определена от всички като средина между излишък и недостиг спрямо дадена добродетел, остава неясно какво конкретно ограничава прерастването на моралния релативизъм в аморален произвол.

Гореспоменатите затруднения обуславят и затрудненията, които Кукуларис среща при опита си да „смекчи“ определянето на Платон като абсолютист, правейки уточнение, което несъмнено изисква допълнително прецизиране, а именно – Кукуларис твърди, че „макар и Платон да е абсолютист по отношение на мярата“, той въпреки всичко е способен да прояви разбиране към контекста съобразно този възглед (стр. 183).

Допълнителни уточнения предполага и твърдението на Кукуларис, че съществуват „определени доказателства“, свързани с твърдението на Аристотел, че това, което е добро за един, е лошо за друг“ (стр. 184). Въпросните „доказателства“ се отнасят до Аристотеловия възглед, че съществуват дадени действия и страсти, независими от индивидуалните способности и лична история, които винаги са неподходящи (стр. 184, бел. 155). Един от проблемите при подобен анализ е, че като че ли Кукуларис разглежда доказателствата като емпирични, или дори като онтологически основания, а не като нормативни принципи, каквито несъмнено съществуват в етиката на Аристотел, доколкото тя е замислена като регулативна (практическа) философия.

В рамките на изложението на дисертацията възникват следните въпроси:

1. Има ли конкретни основания да не се разглежда ролята на етическите и дианоетическите добродетели при анализа на Аристотеловата теория за средината, които са от ключово значение за Аристотеловата етика?
2. Какви са основанията да се прилага метаетически „прочит“ на Аристотеловата теория за „средината“, имайки предвид, че Аристотел се смята за основоположник на нормативната етика (virtue ethics) и насочването на настоящото изследване в тази насока би било далеч по-продуктивно?
3. Какви са конкретните основания да се говори за Платонов абсолютизъм, а не за Платонов морален реализъм, който има сериозни традиции в сферата на метаетиката?

Формулираните от Кукуларис приноси в автореферета биха могли да бъдат представени по-синтезирано и аналитично, без реторически въпроси и конкретни позовавания от типа на *Никомахова етика*.

Нямам съвместни публикации с докторанта и не сме в конфликт на интереси.

Относно първата публикация на Кукуларис по темата на дисертацията, *Absolutism and relativism in Aristotle and Plato* Dimitrios Koukoularis <http://www.academia.edu/403005337>, представена в платформата *Academia.edu*, правят впечатление две неща. *Academia.edu* е платформа със свободен достъп, в която всеки би могъл да публикува свои текстове, включително работи „в прогрес“, като единственото условие е регистрацията на потребителя. Текстовете не се рецензират, нито се реферират.

Както всички знаем, за апробирането на дадена публикация като научна, особено при процедури за придобиването на академични степени и/или научни длъжности, се изисква

тя да бъде рецензирана преди публикуването ѝ, или поне одобрена за печат, с прилагането на съответните документи, в издание, което отговаря на критериите за научно издание: т.е. да бъде реферирано и/или индексирано в съответната научна сфера.

Затова и качването на статия в Academia.edu само по себе си не отговаря на изискванията за научна публикация.

По отношение на втората публикация на докторанта - *Knowledge of measure in Plato's Philebus*. Dimitrios Koukoularis in: Елчинов, Д. (съст.), Пътища на познанието. Сборник, посветен на 60-годишнината на проф. Анета Карагеоргиева. С., УИ "Св. Кл. Охридски", 2019 (под печат) – бележка, че публикацията е „под печат”, е представена едва на 10.09.2019 при краен срок за представяне на рецензиите и становищата 18.09.2019 г. Самият текст на публикацията е представен на 11. 09. 2019 г., като в него липсва библиография, въпреки наличието на цитирана литература в текста.

Статиите не са приложени към комплекта с документи, което е изискване, предвидено в *Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”* (2016), чл. 67, ал. 3 още при провеждането на вътрешната защита. „Пред първичното звено дисертантът представя следните документи: 9. отпечатани или приети за печат научни трудове или материали за внедрено творческо постижение, свързани с дисертационния труд.”

Доколкото становището на всеки дисертационен труд предполага съобразяването с два основни критерия, а именно – съдържателен, свързан с дисертабилността на тезата и формален, отнасящ се до спазване на процедурните изисквания, смятам, че трудът на г-н Кукуларис е дисертабилен и има потенциал да се развие в сериозно изследване по проблематиката, ако се прецизира етическият инструментариум, но не са спазени редица процедурни изисквания.

Изложеното дотук ми дава основания да гласувам „въздържала се” г-н Д. Кукуларис да придобие научната и образователната степен „доктор” по философия.

13.09.2019

София

доц. д-р С. Серафимова

Славия Серафимова